

SEBESTYÉN KINGA

A BETEGSÉG LÉTMÓDJAIRÓL

Irodalom és betegség. A betegség irodalmi és nyelvelméleti reprezentációi

■ A Balogh Gergő és Pataki Viktor szerkesztette Minerva Könyvek tizennegyedik darabjaként megjelent könyv az azonos című, 2018. szeptember 6-a és 7-e között megrendezésre került konferencia tudományos anyagát közli. A konferenciát az ELTE Bölcsészettudományi Karának Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszéke és a Fialat Írók Szövetsége szervezte. A szerzők érdeklődése nemcsak tematikus úton közelít a betegség kérdéséhez, sokkal inkább az irodalom és a betegség kölcsönviszonyának sokrétűségére próbálnak rámutatni, főként az irodalmi reprezentáció, a nyelvi-poétikai vonatkozások és az irodalom megjelenítési formáinak működése és ezen működés következményei felől. A kötet tanulmányai között egyszerre szerepelnek elméletibb jellegű szövegek, és olyanok is, amelyek inkább egy-egy kötet vagy mű adott szempontú értelmezését tűzték ki célul, sőt a megvizsgált szépirodalmi szövegek, alakok is egészen az ókori görögtől, így például a kígyómarástól szenvedő görög harcos Philoktétésztől a kortárs magyar lírában megteremtett beteg alakokig terjednek. Mindezek tükrében nem meglepő, hogy noha a kötetnek van egy általános tájékoztató iránya a választott téma irodalmi reprezentációjának vizsgálata során, azért az egyes tanulmányok vizsgálati szempontjait eltérő kérdésmódok is alakítják.

A betegség kétségkívül olyan téma, amelyet valamilyen formában mindenki ismer közvetlen vagy legalábbis közvetett személyes tapasztalatból, sőt irodalmi megjelenítésével sem nehéz találkozni, hiszen messzemenő és sokrétű művészeti, azon belül irodalmi hagyománya létezik. Mégis mondhatjuk – s ehhez nem kell sem ezt, sem más, betegséget tematizáló tudományos vagy szépirodalmi könyvet elolvasnunk –, hogy a betegség éppen ebben a közismertségében, hétköznapiságában válik olyan tapasztalattá, amely megszakítja az úgynevezett normalitást, a hétköznapokat. Önmaga másságára mutat rá ugyanis azzal, hogy megköveteli a betegség állapotában lévő személytől, vagy a beteggel valamilyen kapcsolatba kerülő egyéntől, hogy észrevegye azt, ami máskor láthatatlan, amire máskor nem figyel, ami máskor az adottnak, a normális állapotnak tűnik. Amikor egészségesek vagyunk, nem szoktunk erről gondolkodni, akkor viszont, amikor a betegség tapasztalata szűri át az érzékünk különböző rétegeit, főként retrospektív módon ugyan, de elkezdjük a hiány eszközén és a tagadás gesztusán keresztül látni az egészséges állapotot, aminek addig, ameddig jelen volt, nem szenteltünk különös figyelmet, de akkor, amikor hiányzik, illetve amikor az adott állapot, vagyis a betegség gyakorlatilag tagadása az elvesztett állapotnak, kü-

lönös látótérbe kerül az egészség. Mondhatnánk tehát, hogy a betegség egy olyan mindennapi velejárója az életnek, amely nemcsak fizikailag veszi igénybe az embert (a lelki betegségek témájára itt nem térnék ki, mert az egészen más irányba vinné a gondolatmenetet), hanem egyúttal egyfajta mondhatni ontológiai irányultságú gondolkodásmód beindításával az elmét is, hiszen az egyén saját létének bizonyos vetületeire kérdez rá. Azért tartottam fontosnak előbbi gondolatmenetemet viszonylag hosszabban kifejteni, mert különösen érdekesnek gondolom azt, az olvasatoknak egészen új alapot biztosító, s ezzel egyúttal a könyv recepcióját befolyásolni tudó véletlent, hogy a kötet anyaga 2018-ban született, de a 2022-es kiadásáig viszonylag hosszú s a betegség, hétköznapi és egészség témáit és világméretű tapasztalatait tekintve kiemelten megterhelt időszak telt el. Itt természetesen a koronavírus okozta pandémiára gondolok, amikor is a hétköznapi élet, az egészség és a betegség egyszerre, egymásba folyva, mégis egymást felszámolva került olyan általános látótérbe és ezzel együtt diszkurzív játéktérbe, amelyből sem egészségesek, sem betegek, sem laikusok, sem szakemberek nem vonhatták ki magukat. Sőt a tagadás és az ignorancia váltak a pandémiás állapot egyik legtöbb reflektorfényt kapott szeletévé. Mindemellett és ezekből következően jelentek és jelennek meg nagy számban olyan tudományos és szépirodalmi művek, amelyek az elmúlt évek eseményeit dolgozzák fel valamilyen szempontból. Ezért is gondolom nemcsak fontos, de szerencsés és termékeny véletlennek, hogy éppen nemrégiben látott napvilágot az *Irodalom és betegség*, egy olyan kötet, amely a betegségről való beszédnek mutat rá olyan vetületeire, amelyek kigyűrűznek a hétköznapi diskurzusába is. Nem véletlen, hogy a kötet szerzői számos alkalommal nyúlnak a nyelvelméleti

és filozófiai fogódzók mellett antropológiai adatok és eredmények felé is. Így pedig a szóban forgó kötet gondolkodási, elméleti alapot és kiindulópontot jelenthet azon művek olvasásához, esetleg értékeléséhez is, amelyek sorra jelentek és jelennek meg a koronavírussal kapcsolatban (is) az utóbbi időben, erősen növelve ezzel a betegség témával foglalkozó írásos művek sűrűségét az elmúlt években.¹ Nem azt szeretném természetesen mindezzel mondani, hogy az *Irodalom és betegség* megjelenési időpontjából fakadóan alá kellene rendelni, vagy hogy alá fog rendelődni a pandémiás írásokról való beszédnek, pusztán szerettem volna rámutatni egyfajta, nevezzük így, irodalmi-gyakorlati hasznára is a tárgyalt kötetnek, amely a konferencia megszervezésekor még nyilván nem szerepelhetett a szerzők és szerkesztők célkitűzései között.

Ahogy tehát már ebből a fentebbi, a tárgyalt kötetet egy kicsit szélesebb perspektívába helyező gondolatmenetből is látszott, az *Irodalom és betegség* szövegei arra törekednek, hogy a betegség s ezzel együtt a fájdalom diszkurzív megalkotásainak tereit és természetesen testeit vizsgálják az olvasott művek kínálta különböző korokban, helyeken és társadalmi szinteken. Írásom következő részében arra fókuszálok, hogy a kötetbe került tanulmányok hogyan rendeződnek egymás mellé, hogyan hatnak egymásra az olvasás folyamatában. Maga a kötet és a tartalomjegyzék külön felosztás nélkül, egymás után sorjázza a szerzőket és címeiket, ugyanakkor a Pataki Viktor által írt előszó, noha cím szerint egyetlen írást sem említ, feladatának tartja az írások egyfajta rendezését, mégpedig a csoportosítás lehetősége mentén. Ennek értelmében a kötetbe emelt tanulmányok két nagy kategóriába sorolhatóak: vannak, amelyek betegség és irodalom viszonyát vizsgálják egyszerre teoretikus és történeti távlatból, és vannak, amelyek

adott szépirodalmi műveket vizsgálnak, hangsúlyosan 20. századi és kortárs művek közül válogatva. Utóbbiak esetében árnyalja a tanulmányok vizsgálati perspektíváit az is, hogy a 20. századi betegséget tematizáló Kosztolányi-, Karinthy-, Babits-, József Attila- vagy Szabó Lőrinc-szövegek a betegségkutatás technikai feltételeinek egészen más korában születtek, mint például a Tandori Dezső, Németh Zoltán, Gerőcs Péter vagy Takács Zsuzsa írásai.

A fentiekből következő adná magát a lehetőség, hogy a kötet darabjai a két nagy csoportnak megfelelően kövessék egymást a könyvben. Ennek ellenére egy másfajta sorrenddel találkozunk, ami véleményem szerint jóval előnyösebb az olvasó felől nézve. A könyvben ugyanis először olyan írások szerepelnek, amelyek konkrét művekkel, mégpedig 20. századiakkal foglalkoznak olyan megközelítési szempontokból, amelyek az olvasó számára könnyen (b)en elérhetőek, megfoghatóak. Ilyen például Póto Júlia tanulmánya, amelyik a röntgen feltalálásának és az ebből következő megfigyeléseknek és hiedelmeknek a szempontjából vizsgálja Babits Mihály *Novella az emberi húsról és csontról* című írását, vagy Nagy Hilda szövege, amelyik Kosztolányi és Karinthy szövegeit veszi górcső alá a század bolondokhoz és betegekhez való viszonyulásának tükrében. A kötet ezen részében is helyet kapnak a világirodalmi alkotásokkal foglalkozó tanulmányok, így például Urbán Bálinté, aki Fernando Pessoa életművében jár utána a szerző híres kijelentésének („Pszichiátriai szempontból hisztérikus-neuraszténikus vagyok”), amit Urbán tanulmányának címéül is kiemel. Egy másik érdekes felvetésű tanulmány pedig a Konkoly Dániel, aki a Bibliából ismert csapások tükrén keresztül vizsgálja az általa kozmikus betegségnek nevezett jelenséget, amelyről H. P. Lovecraft *The Colour Out of Space* című elbeszélésében olvashatunk. Ér-

demes itt még szót ejtenünk Hegedűs Máté *Nagyvárosi betegségdivat* című írásáról, amely kötetnyitó pozícióban helyezkedik el, nem véletlenül, hiszen kissé általánosabb, és a nagyközönség számára is általában valamennyire ismert témát vizsgál, ahogy az alcím (*Az idegesség a századforduló orvosi és irodalmi diskurzusaiban*) is kiemeli, ezzel mintegy bevezetve nemcsak a fentebb említett tanulmányokat, hanem magának a kötetnek is a legfőbb tájékoztatósi útvonalaikat.

A kötetnek nagyjából a közepén helyezkednek el azok a sokkal inkább filozófiai megközelítés- és kérdészmódú tanulmányai, amelyeknek megértése is sokkal több odafigyelést és az előzőleg említett tanulmányokkal ellentétben jóval több szakmai háttérismeretet igényel, mind nyelvelméleti, mind filozófiai, mind irodalomtudományi és -történeti szempontból. Ezek egyúttal jóval terjedelmesebb szövegek is. Ilyen például Kulcsár-Szabó Zoltán *Fájdalom* című írása, ami a cím rövidsége ellenére a maga negyven oldalával a kötet leghosszabb írása. Az olvasót azonban segítik azok az alcímek, amelyek egyúttal a tanulmány fókuszpontjait és legfontosabb kérdésfelvetéseit is kiemelik. Így például az első három alcím azt mutatja meg, hogy az irodalmi hagyományban melyek azok a leggyakrabban alkalmazott lencsék, amelyeken keresztül az idők során az irodalmi diskurzusban megjelent a fájdalom és a betegség. Ezek értelmében a fájdalom lehet egyfelől esztétikai inspiráció, ahogy az látható Philoktétész esetében, akit az is jalkiáltásokra készítet, hogy elhagyja a barlangot, ahol szenvedett, a helyet, amelyet a jalkiáltásaival tudott belakni, a helyet, ami tanúja volt az ő fájdalomának. A *Metafora, esztétikai kompenzáció, lírai anesztézia* meglehetősen beszédes alcím, arra mutat rá, hogy a művészetnek volt és van egy olyan rétege, amely önmagát fájdalom- és szenvedéskompenzációként értelmezi. Vannak ennek a né-

zetnek persze ellenzői is, így például Nietzsche, aki szerint ez egy alkalmatlan elgondolás, s erre tér ki Kulcsár-Szabó is a *Tanúságtétel* című alfejezetben, ahol azt az izgalmas kérdéskört járja végig, hogy okozhat-e fájdalmat maga a fájdalom érzése, s amennyiben igen, akkor milyen módon tesz tanúságot magáról a fájdalom és a betegség, s természetesen, hogy ez az irodalmi diskurzusban milyen lehetőségekkel, következményekkel jár együtt. A tanúságtétel kérdése egyébként többször megjelenik a kötet többi tanulmányában is, amivel a tematikus összetartozáson túl egy újabb kohézióteremtő elemét biztosítja a kötetnek. A *Nem antropológia fájdalom* alfejezet, a tanulmány zárófejezete pedig arra kérdez rá, hogyan juthat nyelvhez a fájdalom azt megelőzően, hogy emberi fájdalomérzetként vagy az ez által kiváltott és ilyenként feldolgozható, megragadható szenvedésként tárgyiasulna vagy tematizálódna. Szerkezetében és kérdészmódjának komplexitásában, sőt témafókuszálásában is hasonlít Kulcsár-Szabó tanulmányára az azt követő *Nyelv, fájdalom, idő (Irodalmi patho-gráfiák és pathológiai)* című írás, melynek szerzője Lőrincz Csongor, s melynek alaptétele, hogy a betegség és a fájdalom, noha antropológiai tapasztalatok, mégsem helyezhetőek el csak a természeti-biológiai vagy csak a kulturális-kognitív oldalon, hanem nemcsak hogy e kettő között oszcillálnak, hanem egyszerre képesek össze is kötni és szét is választani a két aspektust. A tanulmány sajátossága és egyedisége a kötet többi írásához képest, hogy alapfeltevését egy esszén teszi próbára, mégpedig Virginia Woolf, a témában nagyon ismert, *On Being Ill* című művén. Németh Eszter szövege képezi az átmenetet a filozófiaibb, nyelvelméletibb kérdéseket mozgató tanulmányok és az egyes irodalmi műveket inkább az értelmezés oldaláról megközelítő szövegek között. Ezen, mondhatni átmeneti jellege ellenére

Németh írása talán a tanulmánykötet legkomplexebb, ennélfogva megértéséhez legtöbb erőfeszítést és háttértudást igénylő szövege. Nem meglepő ez, hiszen Kurtág Györgynek az abszurd drámáiról leghíresebb Samuel Beckett *What is the Word* című munkájára alapozó zeneművét veszi górcső alá, amely kifejezetten Monyók Ildikó színésznő eszköztárára épült, aki egy baleset következtében elveszítette beszédképességét, majd hatalmas erőfeszítések árán újra megtanult beszélni. Németh tehát a zeneművet működési mechanizmusának és az afáziás betegség működésének és színrevitelének keresztmetszetében vizsgálja, ezzel sajátos és a maga nemében egyedi szövegét képezve a tárgyalt kötetnek.

A részletesebben említett három tanulmányt követően, mintegy levezetésként következnek ismét olyan írások, amelyek fókuszáltabban foglalkoznak egy-egy szépirodalmi művel, többek között Tandori Dezső betegséget tematizáló művei,² Alan Hollinghurst *A szépség vonala* című regénye kerül elő. Utóbbi a homoszexualitás történeti megítélésének témáját is behozza a betegségtematikába. A sort folytathatjuk Nádas Péter *Világoló részletek* című emlékirataival, ahol az autizmus kérdése bukkan fel, vagy Németh Zoltán, Takács Zsuzsa és Schein Gábor kortárs líráköteteivel. A tanulmányok sorozatát Pataki Viktor rövidebb, *Történeti vázlat a hangolt betegség koncepciójához* című összegző jellegű, főként történeti perspektívájú írása zárja.

Írásom zárórészében hangot adnék néhány olyan meglátásnak, amelyekre már fentebb utaltam, de fontosnak látom újra kiemelni ezeket, hiszen a tárgyalt kötet olvashatóságának kérdéskörébe tartoznak. Ahogy a kötet alcíme is kiemeli, a betegség irodalomban is megjelenő témáját a könyv főként nyelvelméleti szempontból szeretné megközelíteni, így nem meglepő, hogy a tanulmányok mindegyikében találkozhatunk olyan

orvosokra, nyelvészekre, filozófusokra, nyelvfilozófusokra és meglátásaikra való utalásokkal, mint Arisztotelész, Wittgenstein, Saussure, Jakobson, Nietzsche, Sigmund Freud, Gilles Deleuze vagy éppen Heidegger. Így, ha olvasóként nem rendelkezünk legalábbis hozzávetőleges tudással a fent említett nevekhez köthető legfontosabb megállapításokról, a kötet számos bekezdése nehezen vagy egyáltalán nem lesz érthető számunkra. A tanulmányok persze igyekeznek hosszú lábjegyzetekkel, sőt a kötet egyéb írásaira való hivatkozással (például Lőrincz Csongor idézi Kulcsár-Szabót) segíteni az olvasói megértést, de ezek egy teljesen laikus számára nem tudnak elég fogódzót nyújtani. Szintén a téma nehézségéből és a kiválasztott művek egyediségéből adódik, hogy a kötet szerzői sokszor fontosnak tartják nemcsak az idegen nyelvű szövegek esetében, hanem a szakmunkák idézésekor az eredeti szöveghelyeket is beemelni. Beckett vagy Heidegger esetében ezen egyáltalán nem lepődünk meg, de az idegen nyelvű beemelések nemcsak e kettőnél, hanem a kötet tetemes részében jelen vannak. Természetesen ott, ahol ez, mondjuk, egy-

egy ógörög szónak, kifejezésnek az idézésével jár, kellő mennyiségű magyarázatot kapunk, ugyanakkor a német vagy az angol idézetek esetében ennek sokszori elmaradása jelzi, hogy a szerző számít az olvasó idegennyelv-tudására. Hasonlókkal találkozunk a tanulmányokban értelemszerűen igen gyakran előkerülő, a nyelvészet különböző ágaihoz tartozó fogalmakkal, legyenek azok grammatikai, szemantikai vagy szemiotikai, esetleg kognitív nyelvészeti terminusok.

Az *Irodalom és betegség* tehát egy olyan tanulmánykötet, melynek témája a leghétköznapibb tapasztalatok egyike, a róla való irodalomtudományos és nyelvelméleti megközelítésű beszéd azonban kihívás elé állítja a tanulmány szerzőt is, s így az olvasót is. Ennek értelmében a könyv nem annyira a laikusokhoz, mint inkább a szakmai közönséghez szól, ugyanakkor ez a szakmai közönség változatos tud lenni már csak azért is, mert a betegség és a róla való beszéd egyszerre szólít meg és támaszkodik orvosi, irodalomtudományi, nyelvelméleti, antropológiai és filozófiai meglátásokra, hogy csak a legfontosabbakat említsük.

■ JEGYZETEK

1. Szépirodalmi oldalon lásd például Demény Péter *Korona-változatok* című parodisztikus verseskötetét (Ábel Kiadó, Kvár, 2020), amelynek anyaga gyakorlatilag a 2020 márciusa és májusa közötti kijárási tilalom ideje alatt született, vagy a Cserna-Szabó András szerkesztésében született antológiakötet, *A teremtés koronáját*, melynek alcíme önmagában is érdekes műfajmegjelölés – *Karanténantológia* (Helikon, Bp., 2020). Nem szépirodalmi oldalról pedig itt elég, ha csak egyet említünk a számos témába vágó könyv közül, ezúttal egy valamivel későbbit, Brendan Borrell 2021-es, magyar fordításban 2023-ban megjelent *Verseny a vakcináért – A koronavírus elleni küzdelem hiteles története* címűt (Athenaeum, Bp., 2023), melynek címe ismételtlen igen sokat ígér egy igen komplex témában.
2. *A feltételes megálló* (Magvető, Bp., 1983); *Az evidenciatorténetek* (Magvető, Bp., 1996); *Kész és félkész akasztófák* (Magvető, Bp., 1997).